

tuk Gyulai Pálnak ujdondász kora óta nyomtatásban megjelent összes dolgozatait, újabban megjelent, csupán papírvastagságban változott könyveit, «Bp. Szemlei» cikkeit minden képzelhető áljegyek alatt, de sehol sem találtunk egy sort sem, mely arra vallott volna, hogy Gyulai Ovidius vagy Tasso nyomán kutatott volna bármit, mire különben notorius philológiai készületlensége őt bajosan is jogositaná fel.

Mindössze annyit találtunk, hogy csak midőn a Philológiai Közlöny *ez évi áprilisi* füzetében az első lapon megpillantotta Rupp értekezését, juthatott eszébe, hogy egészen *májusig* kutasson Ovidiusban Gyöngyösire és Tassóban Zrínyire vonatkozólag. Midőn tehát magát félreismervén, azon hírt bocsátja saját lapjában világgá, hogy ő «*kutat*» (!) és plane *nem-magyar nyelvű auctorok* nyomán «*kutat*»: figyelmeztetjük őt Rupp Kornél jelen dolgozatára, továbbá Arany János akadémiai székfoglaló értekezésére («Zrínyi és Tasso») és Arany János «Hátrahagyott iratai» II. kötetére, melyekben mindazt, mit esetleg Ovidiusra és Gyöngyösire, illetőleg Tassora és Zrínyire vonatkozólag «*kutathatna*», megtalálja s így további «*kutatásait*» talán más, hasonlóan érdemes tárgyra irányíthatná.

V.

Listi László munkái. Életrajzzal bevezette Komáromy András. Harmadik kiadás. (Olcsó könyvtár, 289. sz.)

Listi László személyéről s életviszonyairól oly vélemények támadtak kétszáz év leforgása alatt, a melyek nagyon alkalmasok voltak a *Magyar Mars* írójának alakja körül lebegő sűrű homályt még titokzatosabbá tenni. A magyar irodalomtörténet sokáig nem volt tisztában származásával s még ma sincs tisztában jellemével, a melynek lélektani kulcsát tán sohasem sikerül megtalálni. Munkája, mely a *Szigeti veszedelem* korában és hatása alatt jelent meg, minden fogyatékosága mellett is figyelemre méltó s eddig, minden hibái mellett is, sokkal kevesebb méltánylatban részesült, mint megérdemelte volna. A szempont, melyből irodalomtörténetíróink e művet megítélték, kétség kívül épen nem történeti, inkább absolut æsthetikai. Csakhogy ha ezt a mértéket alkalmazzuk a magyar költészet XVI. és XVII. századbéli emlékeire: akkor maga a híres Gyöngyösi is sokkal kevesebb méltánylatra tarthat számot, mint a mennyivel eddig elhalmozták. Nem lehetetlen, hogy az irodalomtörténet-írók ítéletét többé-kevésbé módosította Listinek, mint embernek rend-

kívüli alakja, életének megdőböntő sorsa, mely a vérpadon végződött.

Azoknak, kik az ember és író működésének szoros összefüggését vitatják, kik az élet nyilvánulásának minden mozzanatát lélektani egymásutánban keresik, még ama kétségtelenül nagyon fontos adatok után is bajos lesz belenyugodniok Listi jellemének egymással homlok egyenest ellenkező vonásaiba, a melyeket Komáromy dolgozatában összecsoportosítva találunk. Az nem példátlan a leghíresebb emberek életében sem, hogy magán- és közéletük közt ellenmondásokra bukkanunk; de hogy egy író, a ki műveiben oly tiszta erkölcsi felfogást tanúsít, mint Listi, a magánéletben oly szörnyű bűnök elkövetője legyen: erre talán nincs példa a világirodalomban. Hiába akarjuk az író és embert egymástól különválasztani: éreznünk kell valami lélektani kimagyarázhatatlan törvény súlyát, melynek hatalma alól nem menekedhetünk. Kételyünk nem tud szétozslani az ember és író ugyanazonosságára nézve. Gondolatunkban a kettő mindig össze van kapcsolva s a rejtély kimagyarázása minél nehezebb, annál követelőbb alakban lép elénk. Mert nemcsak az író és ember ellentéte fogott itt szóban; de magának az embernek törekvései, céljai sincsenek tisztázva. A tényeket, melyek e szörnyű ember életviszonyaira világot derítenek, helyesen csoportosítja Komáromy: de hogy miféle rugójok volt e tényeknek, azt inkább csak sejteti, megmagyarázásukra nincs elégséges adata.

De haladjunk az életrajz fonalán s tekintsük Listi pályáját onnantól fogva, a mint anyjától elválik s Erdélyből Köpcsénybe teszi át lakását.

A szép tehetségű, művelt, vagyonos ifjú, a ki Magyarország leghíresebb családjaival volt rokonságban, alig hogy tanulmányait befejezte, mindjárt az után látott, hogy előnyös házasság útján szaporíthassa birtokait, növelhesse befolyását és ősei hírnevéhez méltó szerepet játszhasson. Bánffy Hedvig lón nejévé, a kivel még szorosabb viszonyba jutott az arisztokratia legtekintélyesebb tagjaival s így «megnyílt előtte az út, melyen könnyű szerrel emelkedve, dicsőséget és vagyont szerezhettek». Mivel nejének birtokai jó részben Zalamegyében voltak, Listi öröksége pedig Köpcsény körül csoportosult: a fiatal férj egy helyen óhajtá összes birtokait rendezni, hogy a háborús időkben könnyebben gondozhassa azokat s kiadásai és jövedelmei között helyesebb arányt tarthasson. Listi furfangja és ravaszsága ebben a működésében tűnik föl határozott alakban először, a mennyiben rávette nejét, hogy Nádasdyval együtt megcsalják Draskovichot oly dologban, melynek kedvező elintézése Listinek szolgálta előnyére. Érdekes azonban, hogy épen a megcsalt Draskovich fogja pártját egy másik

pörben Listinek, holott alig lehet föltenni, hogy ne tudta volna Draskovich, mennyiben van igaza az őt előbb oly kiszámított csalárdsággal rászédő rokonának s mennyiben nincs. Ez mutatja, hogy az akkori fogalmak szerint Listi erőszakosságát, fufangját egészen más szemmel nézték, mint napjainkban szokás. Az erősebb, befolyásosabb emberek akaratanak érvényesülése elfojtotta az igazság és jog szavát, a mi most sem példa nélküli, akkor pedig ha gyanús szemmel látták is egyesek a kicsúfolt igazságot, könnyen napi rendre tértek fölötte, tudván, hogy a hatalom parancsa sokszor a legkorlátlanabb úr. Bizonyos Sibrik Istvánt, ki anyai ágon osztályos atyafia volt a Bánffy családnak, 1647-ben vagy 1648-ban törvénybe idéztetett Listi, azzal vádolván Sibriket, hogy «bizonyos megőrzés végett reá bízott oklevelek erejénél fogva, a Bánffy jószágok nagy részét bitorolja», követelvén, hogy ez okleveleket a jószággal együtt jogos tulajdonosuknak adja vissza. Sibrik tagadta Listi keresetének jogosságát, de ez utóbbi a bíróság előtt egy kötelezvényt mutatott fel, a melyben Sibrik ön aláírásával s pecsétjével erősíti, hogy a kérdéses oklevelek csak megőrzésül voltak reá bízva. Mint később kiderült: Listi hamisított oklevéllel igazolta keresetét, a melyet javára döntött el a bíróság.

Úgy látszik, nagyon kevesen lehettek ekkor még, a kik Listit gyanúsítani merték volna s aligha fogadható el valónak, a mit Komáromy ír, hogy a «közvélemény felzúdult Listi ellen, az emberek nyilván beszéltek, hogy mind az aláírást, mind a pecsétet hamisította». Ha ez igaz: mikép érthető, hogy néhány rövid év mulva grófi rangot kap egy olyan ember, a ki ellen, mert hamisított, felzúdult a közvélemény? Talán csak a rokonság körében tárgyalhatták bővebben ez álnokságot, inkább titokban, mint nyilvánosan; mert hiszen az még sem tétélezhető föl, hogy ha a hír szárnyára veszi Listi hasonló tetteit, jutalmazásul még a grófi rang is segítse a megkezdett úton való továbbhaladásra, főleg ha még nem is élvezi a legfelsőbbek kegyeit.

De hogyan is jutott ő a grófi méltóságához, mikor a közélet s a harc mezején egyáltalában nem szerepelt, az ország egy pár első rangú emberét csúfosan megcsalta, magánélete botrányos, mi a környék lakói előtt köztudomású volt? Komáromy nem tartja lehetetlennek, hogy Listi még Bánffy Hedvig életében kapta volna e kitüntetést előkelő atyafisága révén, a mire a Ferdinándot dicsőítő sorok is hatással lehettek; mivel — úgymond — «másnemű szolgálatairól a közügy s a trón érdekében egyáltalában nincs tudomásunk». Komáromy föltevése igaz lehet: de vajon a *Magyar Mars* abban az időben csakugyan nem keltett-e némi figyelmet legalább néhány

hatalmas embernél, a kik a mű megírásában a közügynek tett szolgálatot látván, nem voltak restek a fejedelem előtt Listi érdemével eldicsekedni? Neki, a kinek a fejedelmi udvarban is voltak jó barátai, ez nem eshetett valami nagy nehezére. S hogy Listi műve teljesen hatástalan maradt volna: azt föltenni is bajos, abból pedig a világért sem lehet következtetni, hogy a *Szigeti veszedelem* sem keltett méltó figyelmet. Hiszen arra számos példa van a világirodalomban, hogy sokszor épen az æsthetikailag remek művek nem tesznek korukban semmi hatást, míg a csekély becsűek szokatlanul nagy érdeklődést keltenek. Zrínyi compositiójának jelességeit jóformán csak másfél század múlva tudták érteni s élvezni. Az a kor, a melyben Listi műve megjelent, még távol volt az öntudatosan alkotott mű öntudatos értésétől s talán épen annyi figyelemre méltót látott a Listi verskötetében, mint a *Szigeti veszedelem*ben. Azért épen nem tartjuk lehetetlennek, hogy a főrangú rokonság közreműködése mellett a *Magyar Marsnak* is része van a grófi méltóság elnyerésében, mely — mint Komáromy írja — «rendkívüli mértékben hízelgett László hiúságának».

«Azonban sem a grófi méltóság — folytatja tovább életírója, sem a vár tömör falai, sem a jól fizetett szolgáló népség titoktartása nem voltak már képesek megvédeni őt attól, hogy a gyanús hírek rejtélyes tetteiről széles körben el ne terjedjenek, az avatottabbak közt hitre is találva».

Kik lehettek ezek az *avatottabbak*, ha nem a főrendű családok s épen rokonai, a kik mégis grófi méltóságot szereznek Listinek? Mindenesetre csodálatosnak tartjuk a megvesztegetett ítéletnek ilyenmű tévedését, mely az akkori aristokrata családokat terheli, de ne ütközzünk meg rajta. Listi ebben az időben még nem lehetett közveszélyes ember. Ha suttoztak is róla magánkörökben: nyilvánosan aligha gyanúsították.

Az a babonás félelem, melynek a köpcsényi kastély s lakói tárgyai lönek, visszatartotta az embereket a titokzatos gonoszságok feszegetésétől. «Nem lesték útait, nem fürkésztek titkos terveit, sőt ha véletlenül nyomára jöttek is, hallgattak mint a sír, kitértek előle, a merre látták, rettegven haragját az ördög esküdt czimborájának.» Az életíró felfogásában némi ellenmondás vehető észre e pontnál, mert két lappal később az itt előadottak után azt mondja, hogy a gonoszság eszközeinek, mint a méregnek megszerzése, nehezére eshetett Listinek, kinek «*minden lépését figyelemmel kísérték* az emberek, s egy koczkáztatott kísérlet Pozsonyban vagy Bécsben, hol *általánosan ösmerték őt*, igen könnyen vesztét okozhatta volna». Kétség kívül gyanúval nézhették

azok, a kik vele érintkeztek, a kiket fenyegetett, megkárosított, vagy a kiknek vesztére tört: de épen az mutatja nagy befolyását s nagy összeköttetéseit, hogy még ezek sem merték nyilvánosan megtámadni. S mikor megtámadták is: Listi ki tudta magát menteni. Furfangja és ravaszsága az elbizakodás színében tűnnek föl, mi arra vall, hogy féltek tőle, rettegtek haragjától s épen ezért nem is volt bátorságuk jó ideig föllépni ellene a nyilvánosság terén. Szinte kézzelfogható tanúbizonyságra volt szükség, hogy a mosonyi alispán és Listi János meg merjék őt támadni. Az elbizakodás, főleg ha a gonoszság ösvényére lépő embernek ez a vezetője, mindig az örvény felé vonz. Listit is ez az elbizakodás sodorta mind közelebb vesztéhez.

Mi azt hisszük, hogy második házassága lehetett az a forrás, a mely Listi féktelen szenvedélyeit táplálta, erősítette. Valószínűnek tartjuk, hogy Kecskés Évát, második feleségét, az összes rokonság ellenére vette nőül Listi, a minnek a nő tudatával bírván, egyre szította férjének a nagybátyja iránti ellenséges indulatát, mely utoljára minden végreletré készségesen vállalkozott. Kecskés Éva hűséges szövetségesevé lőn Listi erőszakosságainak s elvetemültségének. Beleegyezett a gyermekcsempészetbe s híven megőrizte a titkot. Listi János, a ki azt hívé, hogy Lászlónak már nem lesz örököse, csak elámúlt a hírre, hogy Listinének egymásután két fiúgyermek is születik. A gyűlölség a rokonok közt izzó szenvedélylyé fajult. László nemcsak azt a gondolatot nem tudta tűrni, hogy vagyona nagybátyjára szálljon, de annak az örökségét is ő maga kívánta elragadni. Tehát a kapzsiság, a mérhetetlen kincsvágy, mely minden eszközt szentesít, adja meg Listi tetteinek rugóját. E részben ő úgy tűnik föl előttünk, mint ama zavaros idők lazult erkölcsi felfogásának típusa, a ki, úgy szólván, az embereknek a kapzsiságból származó bűneit mind örökli, új neveit gondolja ki a gonoszságoknak, a melyeket nem heves indulata, féktelen szenvedélye sugallnak, hanem éles elméjének fondorlatai. A kire a gyilkosságot, méregkeverést, gyujtogatást s a bűnök egész csoportját rábizonyították: az minden emberi érzésből kivetkőzött, elvetemültsége a netovábbat érte el s azt lehet mondani, hogy szinte a legpusztítóbb szenvedély sem volt már többre képes, még ha oly furfangos észszel párosult is, mint Listiben.

Rövid hét-nyolcz év alatt az erkölcsi felfogásnak oly magaslatáról leszédülni, mint a hol a *Magyar Mars* mutatja Listit, oda, a hol Komáromy adatai állítják őt elénk: erre nincs példa a történelemben. Azt értjük, hogy valakiben a legellentétebb szenvedélyek párosúlnak; de vajon föltehetjük-e, hogy Listi már műve megírásakor is gonosz

ember volt? Vagy azt kell hinnünk, hogy rohamos súlyedése egyszerre leszállította a tiszta emberi érzés köréből a bűnök fertőjébe? Egyik föltevés ép olyan különös, mint a másik, de ez utóbbi talán mégis hihetlenebb. Voltak genialis emberek, a kik az eszmék világában bámulatos fölfedezésekre bukkantak, míg magánéletük sok csalárdságot s gonoszságot takart. De Listi nem ezek közé tartozott. Ő mint versszerző, életírója szerint is, bizonyos magasabb erkölcsi felfogást s nemes hazafiúi indulatot mutat, mely őszintének látszik s nem mondható, hogy mindez tettetés, képmutatás, álszenteskedés eredménye volna. Vagy talán azt kell mondanunk, hogy a ki a magánéletében oly cynismussal üzte gonoszságait, szellemi működésében annálinkább értett az affectatiohoz, mint a hogy az igazság büntető kezét oly sokáig el tudta magától háritani? Ha a *Magyar Mars* írója és a Komáromy dolgozatában rajzolt szörnyű ember egy személy, a mit eddigelé tagadni nem tudunk: úgy Listiben a végletek csakugyan érintkeznek, de az érintkezési pontot felfödözni teljesen lehetetlen. Hogy dicsvágyó, hiú ember volt, hogy a hírnév utáni törekvést nagy mértékben egyesítette magában, hogy művétől nagy hatást várt és sokat tartott róla: mindez elfogadható, de hogy várakozásában teljesen csalódott-e, hogy műve épen semmi hatást nem tett-e: ezt a kérdést bajos eldönteni.

Komáromyt nyilván az előszó utolsó része vezette arra a következtetésre, hogy Listi műve nem tette meg a várt hatást. Listi ugyanis azt írja, hogy ha művét pártul fogják az olvasók, azzal mind saját jó híruket terjesztik, mind neki «az tovább való írásra és jelesen viselt vitézi dolgoknak penájára vételére nagyobb szívet adnak». De mivel ennél többet Listi nem írt: valószínűnek látszott Komáromy előtt, hogy művét nem jól fogadták. De mi egészen bizonyosra vesszük, hogy Zrínyi művét sem fogadták úgy, mint a hogy írója vélte. Abban a korban valami különös hatást várni az önvédelmi harcokba merült nemzettől, még a Listiénál sokkal jobb műnek sem igen lehetett. A milyen nagy összeköttetései voltak Listinek: műve nem lehetett hatás nélkül, legalább azokra, a kik egyben-másban irányadói voltak a közvéleménynek.

Igaz, hogy alkotó tehetsége hiányzik: de verselése nem közönséges gyakorlottságra mutat. Vannak lendületes strophái, merész inversiói, erőteljes kifejezései s élénk utánzó képessége. A Zrínyi nagy eposa minden kétséget kizárólag sok hatással volt rá, de hogy ő is egy valódi epost akart volna írni: ezt nem mernők állítani. A mily mértékben törekszik a történeti hűsége: ép oly mértékben hiányzik benne az alakítás művészete. De hátha ő épen olyan krónikás elbeszélést akart

írni, mint a milyenekre Tinódy Sebestyén adott példákat? Erre azt mondja Komáromy, hogy «Listi nem eshetik oly elbírálás alá, mint Tinódy, mivel az előbbi határozottan eposra törekedett». Ezt a törekvést semmiből sem látjuk igazolva. Vajjon nem közelebb járunk-e a valósághoz, ha Listit a krónikás elbeszélés utolsó és mondhatjuk, legkiválóbb művelőjének tartjuk, a ki a XVII. század műveltebb nyelvét, művészeibb verselését, gondosabb s élénkebb kifejezéseit kívánta felmutatni egy száraz történeti tény elbeszélésében, a melyet legmértőbbnek talált a feldolgozásra, mert — úgymond — «legnagyobb siralmas emlékezetre való elveszése ott történék édes hazáknak, a hol a magyarságnak zsengéje annyira eltöröltetett, hogy még most is lábra nem állhattunk utána».

A harmadik rész utolján ezeket írja Listi:

Mennyire értette s az elmém felérte,

Hazánkról csak úgy szólt.

Az históriából s ennek állásából

Összeszedte, mint állott;

Mulatságul adta s olvasónak hagyta

E felfogás is azt mutatja, hogy ő inkább a történeti hűséget tartotta előbbvalónak, sem mint a költői színezést. A «dolognak mivoltát» kívánta előtérbe állítani, nem pedig ön elméje «csekélységét» s költői inventióit, a melyeknek híával is volt. Mindenesetre művének részletessége, száraz történeti tényei, a melyeken semmit sem tud alakítani, mellettünk szólnak.

Ha a XVII. század magyar költészetéből vett mértéket alkalmazzuk Listi műveire: az egy Zrínyit kivéve, nincs okunk valami nagyon gáncsolni a *Magyar Marst*. Ha nem állíthatjuk is Gyöngyösi művei mellé verselés és nyelv dolgában: mindenesetre oly mű, a mely a magyar krónikai elbeszélésnek mintegy betetőzője s valami közép helyet foglal el az üres formalismus gyakorlata és az epos között. Jól tudjuk, hogy ez Zrínyi nagy eposának megjelenése után nem valami nagy érdem; de azt is tudjuk, hogy csak két század múlva tudott a magyar költészet a Zrínyiéhez hasonló erős compositiót alkotni. Listinek a magyar verselésben határozottan érdeme van. Mikor belemelegszik tárgyába: valóban szép sorok kerülnek ki tolla alól, a melyek Gyöngyösinek is becsületére válnának. Aztán jegyezzük meg, hogy a nehéz Balassa-strophák visszatérő rímeikkel mintegy önkéntelenül is bőbeszédűvé tették s elnyújtották leírásait, a mire különben az alexandrin is csábította akkori íróinkat. Listi e nehéz formában XVII. századbéli nyelvünk állapotához mérten elég könnyen mozog, mi kétség kívül egy maga olyan érdem, a

mely megérdemli, hogy az írójáról forgalomba jutott zavaros vélemények tisztázódjanak. Sajnos, nincs tehetségünkben Komáromy felfogásával ellenkezőt állítani e részben. Ő tisztázta az író származását, éles elműleg czáfolta meg az irodalomtörténet eddigi zavaros felfogását, mely tele volt a legképtelenebb ellenmondásokkal Toldynál és Kemény Józsefnél; fontos adatokat mondott el életéről, — csak az a baj, hogy még most sem tudjuk: mily ponton érintkezik Listi az író, s Listi a gonosztevő. S épen azért, mivel az írórt nem tartjuk oly becsmérleendőnek, mint általában tartják: ez a kérdés tisztázása irodalomtörténetünknek továbbra is feladata lesz.

Azt nem hisszük, hogy Komáromy adatait s ezekből vont következtetéseit Listi származására s életére vonatkozólag sikerül megczáfolni az irodalomtörténetnek: de talán a további kutatások hoznak még oly adalékokat fölszínre, a melyeknek segítségével sikerül valami fogódzót találnunk, hogy Listi ellentétes szenvedélyeit többé-kevésbé megérthessük, kétféle természetének közös rúgóit vizsgálhassuk, a melyek így sötét rejtélyben vannak előttünk.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

Egy magyar nyomda a XVIII. században. Adalék nemzeti közművelődésünk történetéhez. Levéltári kútfők nyomán írta Éble Gábor. Budapest, 1891. Hornyánszky Viktor sajtója. 100 lap, ára 1 frt.

Az a XVIII. századi magyar nyomda, melyről e füzet szól: a gróf Károlyi család nagykárolyi nyomtató-műhelye. Mind eddig utolsórendű nyomdának tartottuk. Nem ok nélkül. Feltett célunk volt, hogy a Nyomdászat történetének újabb, bővített kiadásában vidéki nyomdászatunknak elmaradott voltát épen a nagykárolyival fogjuk jellemezni. E culturalis intézettel szándékoztuk bemutatni fölöttébb incultivált állapotainkat a jelen század elején.

Arany János életében ugyanis, a károlyi nyomdáról és nyomdászról, Gönyei Gábor uramról, ezeket az emlékezetre méltó sorokat olvastuk:

«A társulat Nagy-Károlyban ütötte föl sátorfáját s a játéksort megkezdendő volt. A játszandó darab színczédulájával ő (t. i. Arany János) ment el a nagykárolyi nyomdászhoz, hogy azt kinyomassa és a nyomdai hibákat egyszersmind kijavítsa. Midőn kellő tudakozódás után a nyomdász házát megtalálta és ennek udvarába belépett, az udvaron